

Aris Nalçı: 20 Ermeni sosyalistin darağacı yolu

Posted on 23/06/2015

Bir gün, Nevzat Onaran'dan bir telefon geldi: "Aris, bir kitap buldum Atatürk Kitaplığı'nda, önemli olabilir." İŖte bu telefonun ardından Nevzat ağabeyin bana getirdiği taranmıŖ eksi bir Ermenice kitabın hikayesi böyle baŖladı. Kitabı rakamla "20" olarak kodlayan Atatürk Kitaplığı'nın 'en azından kitabı saklamıŖ' olması bize yeni bir tarihin kapılarını aadı.

Bugüne kadar Osmanlı'daki resmi Ermeni partileri ile ilgili Türkçe kaynaklarda çoğunlukla milliyetçi veya ulusalcıların çevirdiği ve aslında Ermeniceyi nerede öğrendiklerini bile anlayamadığım birçok kitap okudum. Bunların arasında her fırsatta ekranlarda kaynak diye sunulan ve Perinçek ailesinin nszyle basılan TaŖnak Partisi'nin bazı yayınları da var. Ermeni siyasi partileri özellikle Osmanlı'nın son döneminde oldukça aktifti. Ramgavarlar, TaŖnaklar ve Hınçaklar. Her biri kendi aralarında rekabet haline olsalar da, amaç bazılarında "bağımsız" bazılarında "zgr" bazılarında da "zerk" Ermenistan hayaliydi. Bu amaçlar doğrultusunda siyaset yaparlarken dönemin diğer siyasi birlikleri gibi zaman zaman direniŖlere katıldılar zaman zaman da direniŖ örgütlediler.

1900'lere baktığımızda tarih ders kitaplarında yazıldığı gibi sadece Ermenilerin değil Osmanlı'da yaşayan her milletin ortak girişimleri olduğunu görüyoruz bugün, resmi kaynakların dışında yaptığımız okumalarda. Bugüne kadar Türkçede bu konuda yayınlanan birçok eser yanlı olmanın dışında belirli bir propagandaya hizmet etmek amacıyla yayınlanmıştı. "Önsöz"leri yazanlardan zaten anlıyorduk. İşte bu yüzden ki, Nevzat Onaran sayesinde yeniden keşfettiğimiz "20 Darağacı" isimli kitap çok önemliydi. 1915'te idam edilen Paramaz'ın da aralarında bulunduğu, 20 Ermeni sosyalist devrimcinin son günlerini ve davalarını daha yakından anlamamızı sağlayacak tanıklıklar ve makalelerin derlendiği bu yayının derleyicisi Yetvart Çopuryan 1913 yılında benim de mezun olduğum Getronagan Ermeni Lisesi'nden mezun bir yazardı.

Son sayfadaki ibareye göre kitap, 1921 tarihinde İstanbul'da Babı Ali No 78'de faaliyet gösteren Hayastan "Ermenistan" Kitapçısı Yayınevi Şirketi tarafından yayınlanmış. Son sayfada da kendi ilanında yayınevini şöyle tanımlıyor: "Ermenistan Kitapçısı ve yayınevi şirketi, Konstantinopolis, Bab-ı Ali No 78. Hayastan kitapçısı müşterilerine her türlü kitabı en uygun fiyatlara sunar. Hayastan kitapçısı imzalı veya kolektif her türlü kitaplara ve ders kitaplarını yayınlamaktadır. Hayastan kitapçısı her türlü kitabı veya dergiyi satın alır veya yenileriyle takas eder. Bize başvurun! Memnun kalacaksınız! Ödemeler nakittir."

Anadildeki siyasi yayınların önemi

Çeviriye başlamamla birlikte uzun ve depresif bir dönem beni bekliyordu. Çoğunlukla Hınçak Partisi yayınlarını basan, aynı zamanda ders kitapları ve romanlar da hazırlayan Hayastan Matbaası'nın yayınladığı eserler, 1910'ların Ermeniler için bir rönesans dönemi iken nasıl dehşet dolu bir yüzyıl başlangıcına dönüştüğünü de göstergesiydi. Ermeni kaynaklarını okuyabilenler bilirler, 1900'lerin başları Batı Ermenilerin edebi ve kültürel olarak uyanış dönemlerinden biriydi. Yurtdışına eğitim almaya giden gençler geri dönüp Ermeni okulları kolejleri kuruyor, Amerikan kolejlerinde öğretmenlik yapıyorlardı. Dünyanın

diğer ucunda aldıkları eğitimi ve deneyimi buralarda gençlere aktarmakla kalmıyor aynı zamanda da yeni bir literatür oluşturuyorlardı.

Ermenice'nin yaygın olarak kullanılmadığı Hayk platosundaki bazı bölgelerde kurdukları okullarla yeni neslin Ermenice'ye hakim üretimler yapmasına da destek oldular. Hatta Kafkaslar'daki kültür ve siyasi akımlara karşı belki de Batı Ermeni kültürünün yükselişinin temellerini atıyorlardı Mihitarist Ermenilerle birlikte. Ancak nasip olmadı bu uyanışı tamamlamak. Bu uyanışla aynı dönemde başlayan soykırım Ermeni halkının en büyük kabusu oldu. İşte böyle bir dönemde Ermenilerin bugün (2015'te) neden diaspora olduğunu anlamak ve nasıl bir çıkıştayken "çöküş"le karşılaştıklarını görmek için Hınçak Partisi'ne yakın aydın, yazar, gazeteci, papaz, devrimci, sosyalist isimlerin 1915'teki idamların öncesini ve sonrasını anlattıkları bu kitap mikro tarihi makro tarihe bağlayacak en güzel köprülerden biri. Sözü kitaptan bazı bölümlere bırakalım.

HER ŞEYİN BAŞLANGICI

Hınçak Partisi'nin gençlerinin Paramaz ile birlikte 1914 yazında Gaydz (Kıvılcım) dergisi toplantısı sonrasında Nişantaşı'nda yürürken Enver Paşa ile karşılaşmaları.. Daha 1915'e girmeden gelen sinyaller olduğunu anlatıyor kitabın yazarlarından Aydzemig mahlaslı biri:

"İhlamur'a inen yokuşlardan birine döneceğimiz sırada aniden polisler tarafından çevrelendik.

- 'Hey, hey' diye bağırıyorlardı, bizi sokağın içerisine iteklerken.

- Ne var? Ne oldu?

Cevap alamadık. Ancak aynı dakikada Ermenilerin celladı Enver'in aynı yolun üzerindeki

hastaneden çıkıp arabasına binip uzaklaştığını gördük. O kafa hareketini ve Paramaz'ın yüzüne çizilen o yarım yamalak gülümsemesini unutmayacağım. İntikam tanrısının yüzünde de büyük intikamlarından önce böyle bir gülümseme vardır eminim. Çok sonraları anladım, o kafa hareketinin ve gülümsemenin anlamını.”

Aynı yazar dönemin resmini çizerken zihnimize şunları söylüyor sonraki satırlarında:

“Türk milliyetçi hareketi giderek daha saldırgan ve başkasına karşı hoşgörüsüz olmaya başlamıştı. Tüm kurucu milletlerin özgürlüğünü sağlayacağı söylemleriyle getirilen yeni anayasa, yöneticilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerinin kültürel kimliğinin korunmasına hakkı olduğunu düşünen tüm milletlerin sayıca yok edilmesi veya azaltılmasına yönelik bir rejim haline geldiği gözleniyordu.

“İttihat, kendine karşı çıkan herkesi idam sehpaalarına çıkarttıktan veya derin zindanlara attıktan sonra artık gidişata hakim hissediyor ve asilere son bir ölümcül darbe vurmaya hazırlanıyordu. İttihat'ın dikkatini özellikle Ermeniler çekiyordu. Yüz yıllık sadakatine karşı artık Ermeni devrimcileri sayesinde hareketlenmeye başlamışlardı. Hükümet, uygun bir imkandan yararlanarak, iç politikadaki savaşın bir anında Adana'daki Ermenileri katletti. Bu, Selanik'teki İttihat toplantısında hazırlanan Ermenileri yok etme projesinin başlangıcıydı. Osmanlı vilayetlerindeki Ermenilerin sayısını giderek azaltarak bağımsız bir Ermenistan fikrinin tamamen olasılıkların ötesine çıkarılması için başlanan projenin ilk adımı.”

TEOTİG'İN HAPİSHANE GÜNLÜĞÜ

Kitabın yazarlarından birçoğu ismini gizleyerek yazmıştı makaleleri ancak, yine de çok tanıdık simalar da var. Herkesin bildiği Teotig gibi... Paramaz ile aynı dönemde Rusçadan çevirdiği bir kitabın sansür kurulundan geçmemesi ve propaganda olarak görülmesi üzerine

tutuklanan Teotig, Divan-ı Harp'te yargılandıktan sonra, bir süre Paramaz ve arkadaşları ile aynı koğuğu paylağmış:

“Yahudi'den Çingene'ye, Arnavut'tan Laz'a her çeşitten ve boydan insandan örnek var burada. Ermeniler burada da yine birinciliği almışlar. Sayıca o kadar çoklar. Hapishane müdürünün sözünü hatırlıyorum yine, 'Bu gece misafirsiniz bize.' Küf rengine boyanmış kitlenin içerisinde buna kederlenmeli miyim yoksa teselli mi olmalıyım bilmiyorum. Bir genç yaklaşıp sağ taraftaki köşeeye ilerlememizi işaret ediyor. Tanıdıklar bizi bekliyormuş. Bizimle Ermenice konuşuyor.

Taş avluda tereddütle ilerliyoruz. Uzun yatak sıraları arasında onca tanımadığımız sima arasında boş yere 'tanıdıklar' arayarak. Yer yataklarında yan yatmış birkaç kişi kendine çeki düzen verip heykel gibi duraksayarak saygı duyduklarını gösteriyorlar. Doğulu selamlamalar havada uçuşarak kabul ediyorlar bizi aralarına. Selamı, her bir ağızdan çıkan can yakıcı 'geçmiş olsun' sözü izliyor. 365 günlük o cezamızı ufalamaya çalışırcasına...

Sonra kendilerini tanıtıyorlar bize. Açıkbaşyan, Doktor Benne, Keğam Vanigyan, Yegavyan, Bardizagli işçi ve daha birçokları... Acımı engellemeye çalışarak, tek tek elimi uzatıyorum onlara. Çile birdenbire bizleri kardeşlik bağıyla bağlıyor, masum Ermeniler için bir araf niteliğindeki cehennemnin içerisinde.

Konuşmalarımız sırasında bir isim bomba gibi patlar: Arşavir. Doktor Benne ismi söyleyene yan yan bakar. Sohbetimiz bir anlığına kesiliyor. Sonra bir isim daha Aramyants. Doktor'un görevini yerine getirme sırası Açıkbaşyan'ın bakışlarında bu kez. Tekrar bir sessizlik. Bu kez ben yarıyorum sessizliği:

-Ama Paramaz'ı görmedim aranızda.

- O ayrı bir odada.

Bir fırtına gibi güçlü tezahürler taarruz ediyor aklıma, beynime iğneler batırıyorlar sanırsın. Köstence toplantısı, komplo girişimi, Talat sorunu, ihanetçilerin rolleri, çarpıtmalar... Aynı anda bir başkası yaklaşıyor dilinde geçmiş olsun dilekleriyle. Ve hikaye bir daha ağza alınmamak üzere sonlanır.”

BİR PAPAZIN PİŞMANLIĞI

20 sosyaliste son dualarını ettiren, onların son mektuplarını ve isteklerini ellerinden alıp, birlikte gömülme isteklerini kulakları ile duyan tek Ermeni ise dönemin Kumkapı'da görevli papazı Der Kalust Kahana H. Boğosyan. Boğosyan'ın idam sonrasındaki şokla Kumkapı'daki Patrikhane'ye gelip Patriğe anlattıkları daha sonra kitabın bir makalesine dönüşüyor tarihe not düşülmesi için.

Bugüne kadar Paramaz ve arkadaşlarıyla ilgili kulaktan dolma bildiğimiz pek çok şeyi birinci tanığından dinleme şansını veriyor Boğosyan'ın anıları:

“İçeriye 10 kişi soktular. Aralarında Doktor Benne de vardı. İşçi. Divan-ı Harp başkanı, ardından Merkez Kumandan ve yardımcıları, Polis Müdürü Bedri denilen canavar eşliğindeki merkez memurları, komiserler ve gizli polisler içeri girerken onları ayakta beklettiler. Onlardan sonra içeriye elinde bir grup kağıtla genç bir subay girdi ve mahkumlara dönerek Türkçe:

‘Divan-ı Harp’ın sizi idama mahkum etmesi Sultan tarafından onaylanmıştır. Biraz sonra ölüm cezanız gerçekleştirilecek. Bu rahip size son dini görevinizi yaptıracak. Gençlerden biri, ki adını aklıma getiremiyorum, çünkü inanılmaz bir üzüntü içerisindeydim, yüzüme düştü ve hıçkırarak ağlamaya başladı. Görevliler kendisini kaldırmaya çalıştıklarında, arkadaşları onlara izin vermediler ve kendileri kaldırarak onu cesaretlendirdiler. Bana dini töreni yapmam için emir verdiler. Meğa Amenasurp (Tövbe hepimizin azizi) duasını

söylemeye başladım. Onlar da Meğa Asdudzo (Tövbe et tanrım) diye cevap veriyorlardı. Su istedim. Bir şişe su ve bardak getirdiler. Suyu kutsadım ve takdis ettikten sonra hepsi de ondan içtiler. Ayin bittiğinde bir subay beni alıp yan odaya götürdü. Ben idam cezasına çarptırılanların o kadar olduğunu sanıyordum ama orada bir 10 kişi daha vardı. İlk önce eski ve iyi tanıdıklarımın Aram Açıkbaşıyan gözüme çarptı. Gözlerime inanmıyordum ve şaşırılmışım. Burada da gerekenin yapılmasını emir verdiler bana. Açıkbaşıyan, diğer arkadaşlarının nerede olduklarını sorduktan sonra da sıkı bir şekilde bedenlerini birlikte gömmemi tembihledi. Tek tek değil, birlikte bir çukurda. Zihnen ve bedenen o kadar güçten düşmüştüm ki, dediklerini zar zor duyabiliyordum. Tüm ayinler tamamlandıktan sonra her birine bir kağıt ve kalem verdiler. Vasiyetlerini yazmaları için... Sonra da idam gömleklerini getirdiler ve herkese birer tane dağıttılar. O anda ölme mahkum edilenlerden biri subaya dönerek Türkçe bağırdı:

- Madem ki beni ölüme mahkum ettin, o zaman benim gömleğimi de gel sen giydir ve kollarımı bağla!"

ERMENİ'NİN DARAĞACINI ERMENİ YAPAR

Teotig'in makalesi Osmanlı hapishanelerindeki durumu gözlemlemek adına da oldukça önemli bir kaynak oluşturuyor. İstanbul Merkez Hapishanesi'nde o dönem her din için dua yeri varmış. Hıristiyanlar için eski bir Bizans ikonası önünde konumlanmış dua yeri, Museviler için ve Müslümanlar için de ayrı dua yerleri. Farklı Hıristiyan mezheplerine haftanın farklı günlerinde dua izni verilerek içerideki 'adalet' sağlanıyormuş. Teotig, bu ikonanın birçok kez Rum kiliselerine taşındığını, ancak mucizevi bir şekilde tekrar hapishanede kendini gösterdiğini belirttiği makalesinden hapishanenin neresi olduğunu kestirmek henüz nasip olmadı, ancak Aya Sofya'nın yakınlarındaki dehlizlerden söz ettiğini düşünüyorum. Kendisinin koşullardan topladığı röportaj görünümü izlenimler ise bugün bile zor yakalanacak bir gazetecilik başarısı:

“Mayıs 31. Bugün bizi ‘Angarya’ya çıkarıyorlar. Gardiyan birkaç Ermeni’yi hapishanenin kereste atölyesine götürüyor. Direkler doğranacak yaprak yaprak. Testerenin tekerleklerini karşılıklı çivici Çınuşlu Tanyel, Hamal Suşehirli Haçık çeviriyorlar ve kalemşor İstanbullu Teotig. Yüreğimiz ağzımıza geliyor. Hapishane değil cenaze evi burası sanki. Akşama bizim gibi mahpus Horom Kalfa koğuşumuza dönüyor, dudaklarında bir laf var.

Müdür 15 tane darağacı direği ısmarlamış. 3 kere 15; 45. Kalfa kendi hesabını yapadursun, bizim yüreklerimizi tümüyle dehşet kaplamış durumda. Direkleri biz testerelemiştik. Ermeni’nin darağacını biz yontmuştuk. Kimlerdi acaba? İnsan sevdiğine kondurmuyor. Biz de öyle yaptık. Ama ertesi gün, Haziran 1’de, fısıltılar geziniyordu sabahtan akşama. 15 kişi diyorlar, 21... Yok 23... Aramızdaki Türklerden sayıyı 50’ye çıkaranlar bile var. Akşama, Topal Tamik geliyor. Hapishanemizin nalçacıbaşısı. Koltuk değneğini yere yatırdıktan sonra kulağıma bir şeyler fısıldamaya başlıyor.

Ali Çavuş adında bir asker, hapishane müdürünün görevlendirmesiyle gelmiş demircide bekliyormuş. ‘5 halkaları varmış, 15 tane daha istiyorlarmış. Ne dersin, yapayım mı?’ diye soruyor bana zor duyulacak bir sesle.

‘Yapmazsan dayak var’ diye vurguluyor aynı milletten biri öteden. ‘Bu kuru kollarımla mı yapacağım?’ ve gözleri yaşıyor. Hayatımda görmemiştım ve göreceğimi de sanmam bir insanoğlunun, o genç Ermeni demircinin o halkaları döverken hissettiği kahrı.

Gece. Beynim bir şeye odaklanmayı başaramıyorum. Birkaç saat sonra bize bir fersah uzakta arkadaşlarım, idam gömleklerini giyme ve ipten bir sıfırla boyunlarından asılarak yeşil kanlarını dağıtmaya cezalandırılmıştı.

Nasıl pis bir suç yüklemişlerdi üzerlerine?”

İdam kararı

İstanbul'daki Divan-ı Harp tarafından 20'lerin idamı gerçekleştirildikten sonra basına iletilen idam kararının Ermeniceden tercümesi:

“Divan-ı Harp'te görülen yargılamanın ardından aşağıdaki isimlerin bağımsız ve özerk bir Ermenistan kurmak için cinayet girişimlerinde buldukları kesinleşmiş, yabancı devletleri hükümete karşı kışkırtmak kaidesiyle, imparatorluk vilayetlerinden bazılarının ayrılmasına, bu vesile ile bazı yabancı ülkelerde gizli ve aleni toplantılar yaparak, yayınlar aracılığı ile tahrik edici yazışmalar yapmışlardır.

Hınçak Partisi'nin etkili üyelerinden ve Rus uyruklu Kafkasyalı Paramaz adıyla tanınmış Madteos Sarkisyan veya Tekirdağlı Hampartsum Krikor,

Varnalı Hagop Ğazaryan, Muradyan oğlu diğer adıyla Murad Çakaryan,

Giresunlu rençber Minas, Kapriel Keşişyan oğlu, diğer adıyla Samsunlu Sarı Khachig veya Minas,

Terzi Bitlisli Smpat,

Vartan Kılıçyan oğlu, diğer adıyla Angudi Bedros,

Suçlu, Çemişgezekli Vahan Boyacıyan, diğer adıyla Rupen, Minas Garabetyan oğlu,

Harputlu Doktor Bedros, Benne Torosyan oğlu,

Tüccar Armenag, Hampartsum oğlu,

Ayakkabıcı Apraham, Isdepan Muradyan oğlu,

Emlakçı Arapgirli Aram, Garabed Açıkbaşyan oğlu,

Tıbbiye 3. sınıf öğrencisi Aram, Apraham Yegavyan oğlu,

Saraçhane’de çadır yapan işçi Şebin Karahisarlı Karekin, Arakel Boğosyan oğlu,

Hınçak Kilis Şubesi Başkanı, Singer şirketi toptancısı Hagop, Ğazar Basmacıyan oğlu,

Aynı şubenin üyelerinden Ermeni okulu öğretmenlerinden Tovmas, Gibrianos Manugyan oğlu,

Hınçak Harput Şubesi Başkanı Mıgırdıç, Hovhannes Ebrenesyanyan oğlu,

Askeri okulda subay adayı, Vanlı Keğam, Garabed Vanigyan oğlu,

Bardizag Ermeni Okulu öğretmenlerinden Yetvart Topuzyan,

Hınçak Kayseri Şubesi üyelerinden ve okul öğretmenlerinden Hovhannes, İstepan Yeğiyazaryan oğlu,

Kuru kahveci Karnig, Krikor Boğosyan oğlu.

İstanbul Divan-ı Harp Siyasi Suçlar Kanunu’nun 54. maddesi uyarınca yukarıda isimleri yazılı olanlar ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Yüce Sultan idamı onaylamıştır. İmparatorluğun iradesi gereğince yukarıda ismi yazılı isimler Haziran 2 sabahı, saat 3 buçukta (Yeni takvime göre 15 Haziran) geleneklere uygun bir şekilde din görevlisi tarafından son dini ayin yapıldıktan, vasiyetlerini yazdıktan ve tıbbi kontrolden geçtikten

sonra Divan-ı Harp binasının karşısındaki darağacına götürülerek, ölüm cezası uygulanacaktır.

Yukarıda yazılı suçlar sebebiyle, yargılamada bulunmayan komitenin genel merkezi başkanı Sabahgülyan'ın ve üyelerden Varaztad hakkında da ölüm cezasına çarptırılmaları yönünde karar alınmıştır.”

PARAMAZ'IN MEKTUPLARINDAN SEÇMELER

15 Haziran günü idam edilen Paramaz'ın yazdığı mektuplarda dönemin siyasi atmosferine dair hayli ilginç ifadeler mevcut:

“Olan (Mithat Anayasası) barış değildir, ateşkestir”

“İttihatın zulümünün çapı ve sınırı yok.”

“İttihat karar vermiş. Ülkenin sisteminin sahibi olarak hem kendi halkı önünde hem de Avrupa önünde kredisini yükseltmek ve konum sahibi olmak adına, kurucu milletlerden herhangi birinden ‘kan vergisi’ talep ederek, onları kırmak istiyor. Olay yeri, bu kez de Ermenistan olacak ve özne de yine Ermeniler.”

(Diyarbakır ve Harput'tan yazılan mektuplardan)

“İran Tatar güruhu ellerini çiçek boyalarına bulamış. Türk'ün elleri ise Ermeni'nin kanıyla boyanmış durumda. Bunun sessiz tanığıdır; Ermenilerin dağları, Ermenilerin nehirleri, Ermeni gelinler, Ermeni gençler ve tüm Ermenistan.”

(Malatya'dan yazılmış)

“Ermeni milletinin ilerleyiŒi korkunç bir kıskançlık yaratıyor”

“Hükmeden milletin kokusu, karanlık ve bulanık bir bulut gibi ülkenin üzerinde yüzmektedir. İttihat bunu hissediyor.”

Kaynak: agos.com.tr